

СӨЗ ВАРИАНТТАРЫ МАСЕЛЕСИ ТУУРАЛУУ

Варианттуулук тилдин бардык деңгээлинде кездешүүчү кубулуш экени белгилүү. Варианттуулуктун көлөмү да тилдин деңгээлдерине жараша аныкталат. Бирок варианттуулуктун тилдеги көлөмүн түшүнүү жана түшүндүрүү боюнча изилдөөчүлөрдүн арасында бирдей, жалпы кабыл алынган көз караш жок, андыктан варианттуулуктун теориясы иштелип чыга элек. Буга байланыштуу, азыр жалпы эле тил илиминде, анын ичинде кыргыз тил илиминде варианттуулук түшүнүгү кеңири мааниде жана тар мааниде кабыл алынып, каралып жүрөт.

Кеңири маанисинде алганда, тилдик фактылар чыгыш теги, генетикалык жана морфологиялык структурасы бирдей да, ар башка да болуп, маанилери бирдей болсо эле вариант катары каралып келүүдө. Мындай шартта денотативдик маанилердин окшоштугу гана аныктоочу фактор болуп, башка белгилер анча олуттуу роль ойнобойт. Бул боюнча кадыресе варианттар да, синонимдер да, бир эле унгуга түрдүү аффикстердин жалгануусунун негизинде уюшулуп, бир эле же өтө жакын лексика-семантикалык маанини туюндурган сөз формалары да варианттар деп эсептелет. Мисалы, *береке=берекет, самолет=аэроплан, уйчу=уйчуман, соопчулук=соопкерчилик, автомобиль=автомашина, Пишпек=Фрунзе=Бишкек, күнөөлүү=күнөкөр* ж.б. Бирок, биздин пикирибизче, варианттуулук категория-сын мындай кеңири мааниде кабылдап-түшүнүү жана иликтеп-үйрөнүү аталган түшүнүктүн чегинин ашкере кеңейип, объектинин өзүнүн жок болуп кетүүсүнө чейин алып барышы мүмкүн. Маанилик жалпылыктын негизинде гана бир эле сөздүн формалык варианттарын да, лексика-семантикалык варианттарды да, синонимдерди да, уңгулаш сөздөрдү да бир категорияга киргизип коюу тилдин өнүгүүсүн иликтөө жана тил илиминин көп багыттары, аспектилери үчүн анча натыйжалуу эмес деп ойлойбуз.

Ал эми варианттуулукту тар мааниде түшүнүү анын айрым деңгээлин гана изилдөө менен байланыштуу. Мисалы, фонема деңгээлиндегиси, сөз деңгээлиндегиси, сөз айкашы же сүйлөм деңгээлиндегиси ж.б. Варианттуулук проблемасы боюнча иликтөө иштерин жүргүзүп келген көпчүлүк изилдөөчүлөр да ушул багытта иштеп келе жатышат. Маселен, орус тил илиминде А.С.Смирницкий, Ф.П.Филин, Р.П.Ро-гожникова, К.С.Горбачевич ж.б. изилдөөчүлөр, кыргыз тил илиминде К.К.Юдахин, Х.Карасаев жана А.Карасаева, К.Сейдакматов ж.б.

Биз бул макалабызда сөз варианттары түшүнүгүнүн табиятын ачып берүүгө аракет кылмакчыбыз. Тактап айтканда, сөздөрдүн формалык варианттары же сөздүн лексика-семантикалык маанисинин бирдейли-гинин чегиндеги формалык вариациялануулары тууралуу кеп болмокчу. Анткени сөз – тилдин негизги бирдиги. Морфема да эмес, сөз айкашы да эмес, дал сөздүн өзү гана өз алдынча негизги бирдик катары бөлүп көрсөтүүгө шарт түзө ала турган бардык касиет-белгилерге ээ. Өзүнүн маанилик автономдуулугуна жана грамматикалык жактан да мааниге ээ болгондугуна байланыштуу, сөз автономдуу бирдик болуп саналат: аны байланыштуу кептен оңой эле бөлүп алууга, илимий операцияларды жүргүзүүгө болот.

Жалпы алганда, сөз дегенибиз фонетикалык, грамматикалык, лексика-лык белгилердин биримдиги болуп саналат. Варианттуулукту сөз деңгээлинде караганда, анын (сөздүн) аталган өзгөчөлүгүн сөзсүз белгилей кетүү зарыл. Көрсөтүлгөн белгилердин ар бири өзүнчө олуттуу мааниге ээ болгону менен, бири-биринен ажырагыс, органикалык байланышка ээ. Алардын органикалык биримдиги гана сөздү пайда кылат. Маселен, сөздүн лексикалык мааниси тууралуу айтып отуруунун кажети жок. Лексикалык мааниси болбосо, сөз да болбойт эле. Ал эми фонетикалык жагы – сөздүн жашоосунун маанилүү жана зарыл элементтеринин бири. Бирок фонетикалык жакты аныктоочу белги катары кароого болбойт. Жөн гана тыбыштардын айкашуусунан, тизмеги-нен турган, бирок эч кандай лексика-семантикалык маанини туюндура албаган бирдиктерди сөз деп карай албайбыз. Демек, сөздүн фонетикалык (тыбыштык) тарабы өзүнчө жана өз алдынча жашай албайт. «Бир адамдын аң-сезиминде болгон маани-мазмун

тыбыштык айтылыш жана угулуш аркылуу башка бир адамдын аң-сезимине кирип, биринин ою экинчисине белгилүү жана түшүнүктүү болушу керек. Бул үчүн тыбыштык форма мааниге ээ болууга тийиш, болгондо да айтуучунун да, угуучунун да аң-сезиминде бирдей эле маанини туюндурушу зарыл» (Смирницкий: 1955, 85).

Сөздүн грамматикалык жагы да өтө маанилүү, олуттуу экени шексиз. Адатта, ал сөздүн лексикалык маанисине баш иет. Маселен, тыбыштык түзүлүшү бирдей болгон омонимдик формаларда сөздөрдүн грамматикалык белгилери сөздүн лексикалык маанисинин негизинде аныкталат, алсак, *кара*- жана *кара* – этиш жана сын атооч, *жай*, *жай*, *жай*- – зат атооч, тактооч, этиш, *курсант* (*окуучу маан.*) жана *курсант*- – зат атооч жана этиш ж.б.

Бирок айрым учурда сөздүн лексика-семантикалык мааниси өзгөрбө-гөнү менен, фонетикалык жагы, грамматикалык жагы түрүн өзгөртүүсү мүмкүн. Адатта, фонемалар курамындагы айырмачылык ар башка сөздөрдүн жаралышына жана жасалышына алып келет. Фонема өз алдынча турганда эч кандай маани-маңызга ээ эмес, ал сөздүн сырткы материалдык кабыгын айырмалоо үчүн кызмат кылат. Фонема өз алдынча сөз жасоо каражаты боло албайт. Ошондуктан фонологиялык жактан мааниге ээ болгон карама-каршылыктар болбосо, бир эле маанини туюндурууда фонемалардын курамындагы айырмачы-лыктар сөздүн бирдейлигин бузбайт, жаңы сөздөрдүн жаралышына алып келбейт, болгону бир сөздүн варианттарын жасайт. Ага байланыштуу, сөз кээде эки, кээде андан көп вариантта айтылып жана жазылып калышы ыктымал. Мисалы, *бакыт=бакты*, *область=облус=обулус*, *тайгак=тайгалак*, *картошка=картөшкө*, *шыбыра=шыбырла=шыбырда* ж.б. Мындай фонетикалык жана кээде грамматикалык өзгөрүүлөр, белгиленип кеткендей, сөздүн лексикалык маанисине таасир тийгизбейт. Мына ушундай учурларга байланыштуу сөз варианттары тууралуу айтууга болот. Сөз варианттары фонетикалык варианттар, грамматикалык варианттар, орфографиялык варианттар, орфоэпия-лык варианттар, сейрек учурларда сөз жасалышынын варианттары жана акценттик варианттар болушу мүмкүн. Сөздүн фонетикалык структурасынын компоненттеринин биринин вариатив-дүүлүгү сөздүн бүтүндөй структура-сынын варианттуулугун пайда кылат. Негизи, реалдуу түрдө сөздүн фонетикалык структурасынын вариация-лануусу кепте жүрөт, бирок сөздү өзүнчө, кептен тышкары, изоляция-ланган түрдө айтууда деле вариациялануу, варианттар орун алат. Бирок варианттар деп кабылданган бирдиктердин фонетикалык (формалык) түзүлүшүндөгү вариациялануулар аларды башка сөздөргө айлантпайт. Фонетикалык структурадагы жана курамдагы айырмачылыктар сөздүн мыйзам ченемдүү парадигматикалык өзгөрүүлөрүнүн чегинен сырткары турат.

Варианттардын бири өзүнүн фонетикалык курамы (фонемалардын саны жана сапаты, муундардын саны ж.б.) боюнча салыштырмалуу толук болот, башкасы (же башкалары) ага салыштырмалуу тигил же бул жагынан толук эмес болушу мүмкүн. Себеби тилде орун алган фонетикалык мыйзам ченемдүүлүктөр сөздөрдөгү фонемалар-ды жана алардын санын вариация-ланууга дуушар кылат. Демек, варианттарда сөздүн фонетикалык структурасынын эки түрү орун алат деп айтууга болот: бири – салыштырмалуу толук, экинчиси – салыштырмалуу редуцияланган (бул жерде редуция кеңири маанисинде алынып жатат). Бул эки түрү тең өз алдынча жашайт жана колдонулат. Бирок алардын колдонулуш шарттары жана жыштыгы көбүн эсе норма, нормативдүүлүк менен байланыштуу болот.

Сөздүн варианттуулугу, тилдик норма маселесинин логикалык негиздеринин бири болуу менен, тилдин өзгөчө кубулушу болуп саналат. Ал эми маалымат теориясы планынан алганда, анормалдуу (нормалдуу эмес) көрүнүш катары да каралат, анткени бул теория белги менен референттин ортосундагы бир маанилүү жана түз сызыктуу карым-катышка негизделет. Бир белгиленүүчү менен бир белгилөөчүнүн ортосундагы байланыш бир мазмунду туюндурган эки башка форманын карым-катышына алмаштырылат. Бул болсо тилде жана кепте мазмунга караганда, форманын көп болушун пайда кылып, коммуникациянын негизги мыйзамына каршы келет. Ошондой эле азыркы мезгилде көп айтылып жүргөн тилдик каражаттарды үнөмдөө, үнөмдүү пайдалануу идеясына да ылайык келбейт. Сыртынан караганда, варианттуулук тилдин

өнүгүүсүндөгү мүчүлүштүк, «оорусу» катары да каралышы мүмкүн. Бул, өзгөчө, маалыматтык жактан да, функционалдык жактан да эч өзгөчөлүккө ээ болбогон, өзүнчө жүк көтөрбөгөн формалык модификацияларга тиешелүү.

Бирок варианттуулукту жана ал тиешелүү болгон парадигматикалык пландагы ашыкчалыкты объективдүү талдап көрүүнүн негизинде төмөнкүдөй жагдайларды айтууга болот:

1) Парадигматикадагы ашык-чалык функциядагы же кызмат аткарып жаткан тилдин милдеттүү атрибуту болуп саналат. Бул пикирди башка изилдөөчүлөр да айтышкан (Звегинцев: 1968; Колшанский: 1974; Горбачевич: 1978).

2) Парадигматикалык ашыкчалык коммуникация актысынын (процессии-нин) узактыгына таасир тийгизбейт, ошондой эле тилдин түз сызыктуу үнөмдөө тенденциясына да каршы келбейт. Анткени, буга чейин белгиленип кеткендей, кеп актысынын бир учурунда варианттардын бири гана колдонулат.

3) Тарыхый-лингвистикалык жана диахрониялык жактан алганда, парадигматикалык ашыкчалык, анын ичинде варианттуулук тилдик эволюция-нын, тилдер менен диалектилердин, башкача айтканда, система менен подсистемалардын өз ара контакты-сынын, системанын ичиндеги көп сандагы жана көп түрдүү факторлордун өз ара таасиринин натыйжасы болуп саналат.

4) Парадигматикалык пландагы ашыкчалык стилистикалык максаттарда колдонулат жана бул жагдай варианттардын мүнөздөөчү функциясы болуп эсептелет.

Сөздүн варианттуулугу – кептин эмес, тилдин феномени. Муну форманын ашыкчалыгы (демек, синтагматикалык эмес, парадигматикалык пландагы ашыкчалык), варианттардын пайда болуусу жана жашоосу контекстуалдык эмес, тарыхый жактан шартталгандыгы, варианттардын ортосунда системдик карым-катыштардын болушу бекемдейт. Сөз варианттуулугу кепте байкалат, бирок ал кептин ички касиети болуп саналбайт. Ошондой эле сөз варианттары контекстте пайда болбойт, бирок варианттык түгөйлөрдүн бирин тандап алуу жана колдонуу контексттин мүнөзүнө жараша болушу мүмкүн. Сөздүн варианттуулугу жалпы тилдин мыйзам ченемдерине таянат. Жеке бир сүйлөөчүнүн кебинде орун алган варианттуулук тилдин парадигма-тикалык системасындагы варианттуу-луктун натыйжасы болуп эсептелет.

Демек, сөздөрдүн варианттуу-лугу, тактап айтканда, бул көрүнүштө келип чыгуучу парадигматикалык ашыкчалык тил системасынын кандайдыр бир мүчүлүштүгү, жеткилең өнүккөндүгү катары каралбаш керек. Форманын көп болушу тил системасынын жана анын элемент-теринин өнүгүп-өркүндөөсүнүн зарыл этабы болуп саналат да, ал туюндуруунун келечектеги рационалдуу жана оптималдуу ыкмасын камсыз кылат. Бул жагынан алганда, варианттуулук тилди жаңылоого умтулуу менен жаңыдан, жаңылыктан, өзгөрүүдөн коргонуу реакциясынын ортосунда компромисс катары кызмат кылат. Вариациялануу жана туюндуруу-нун параллель, атаандаш ыкмаларынын акырындык менен алмашуусу норманын анчалык байкала бербеген өзгөрүүлөрүн да жаратышы мүмкүн. Бул жерде төмөндөгү белгилүү парадоксту кайталай кетүүгө болот: **тил өзгөрөт, бирок ошол эле бойдон кала берет.**

Варианттуулук – тилдик норманын туруктуу эместигинин натыйжасы гана болбостон (тагыраак айтканда, норманын туруктуу эместиги – варианттуулуктун натыйжасы), конкреттүү-тарыхый кубулуш болгон тилдин тарыхый абалы, адабий тилдин ички көрүнүштөрүнүн бири болуп да саналат. Анткени жалпы эле варианттуулук тилдик норманын негизинде каралса, сөздөрдүн варианттуулугу, негизинен, адабий тилдин жана анын нормаларынын чегинде каралат. Бирок варианттуулук, варианттар түшүнүктөрүнүн чегинин салыштырмалуулугу жана кыймыл-

дуулугу тилдеги жана кептеги нормативдүү эмес фактыларды да эске жана эсепке алууга мажбур кылат.

Сөз варианттуулугунун критерийи болуп параллель жашаган формалардын бирдей маани-мазмунга, функцияга ээ болушу, белгилүү бир мезгилде жана белгилүү бир стилдин (стилдердин) чегинде эркин вариацияланышы эсептелет. Бул жерде төмөнкүдөй мыйзам ченемдүү суроо келип чыгат: сөз варианттарын идентификациялоонун шарттары кайсылар жана сөздөрдүн окшоштугунда вариациялоонун чектери кандай?

Изилдөөчү А.И.Смирницкий сөз варианттарын идентификациялоодо төмөнкүдөй белгилерди бөлүп көрсөткөн: 1) жалпы уңгуга ээ болуу; 2) лексика-семантикалык жалпылыктын болушу; 3) тыбыштык айырмачылыктар лексика-семантикалык айырмачылыктарды жаратпаш керек (Смирницкий: 1954). Изилдөөчү Р.П.Рогожникова сөз варианттарын идентификациялоодо фонетикалык жана морфологиялык жактан өзгөрүүгө дуушар болууну, ал эми семантикалык айырмачылыктардын болбошун, маниси жагынан бири-бирине толугу менен дал келүүсүн башкы белгилер катары карап, сөз варианттары үчүн стилистикалык айырмачылыктар гана маанилүү болуп саналат даган көз карашты айткан (Рогожникова: 1966, 12). Ал эми изилдөөчү К.С.Горбачевич болсо варианттарды идентификациялоонун шарттары жана вариациялануунун чектери катары төмөнкү белгилерди көрсөткөн: 1) лексикалык маанисинин дал келүүсү; 2) грамматикалык маанилеринин дал келиши; 3) айрым фонемалардын айырмалоочу белгилеринин жоюлуп кетүүсү; 4) бир эле сөздүн формалык модификацияларынын чектүү болушу; 5) морфологиялык структуранын бирдейлик принциби (Горбачевич: 1978, 9-15).

Бул маселе боюнча биз изилдөөчү К.С.Горбачевичтин пикири бир кыйла кеңири жана толук деп эсептеп, аны колдоого алабыз.

1. Вариант катары эсептелген формалардын лексикалык жана семантикалык маанисинин дал келүүсү, ага ылайык эркин сөз айкаштарында субституциялык корреляттар болуу мүмкүнчүлүгү – тилдик бирдиктерди варианттар катары идентификациялоонун негизги шарты. Мында формалык айырмачылыктын даражасы түрдүү болушу мүмкүн, ошондой эле айрым учурда варианттар коннотативдик мааниси жана валенттүүлүгү жагынан да бир аз айырмаланышы ыктымал. Бирок мааниси жагынан, «маанинин концептуалдык ядросу» (Горбачевич: 1978, 9) жагынан алар бирдей болот. Маанилик айырмачылык варианттуулукту бузуп, варианттарды өз алдынча сөздөргө же сөз формаларына айландырат. Мисалы, *баяндоо–баяндооч, бейкабар–бейкапар, дипломат –дипломант, жаңыдан–жаңылан* - ж.б. Келтирилген мисалдардагы түгөйлөр сыртынан караганда, формалык айырмачылыктарга ээ варианттар сыяктуу сезилет. Бирок алар маанилик жактан айырмаланган өз алдынча сөздөр болуп саналышат. Маселен, *баяндоо* – баянда - этишинин кыймыл атооч формасы, ал эми *баяндооч* – сүйлөмдүн баш мүчөлөрүнүн бирин туюндурган лингвистикалык термин (КТС: 2010, 205); *бейкабар* – эч нерседен кабары жок, дарексиз маанисинде, ал эми *бейкапар* – жай баракат, ойдо жок, камырабаган, капарсыз маанисинде (КТС: 2010, 208); *дипломат* – чет мамлекет менен байланыш жасап туруу үчүн өкмөт тарабынан жиберилген өкүл, *дипломант* – диплом ээси, диплом алуучу (КТС: 2010, 351); *жаңыдан* – эми гана, жаңы гана баштап, жаңы гана киришүү менен, *жаңылан* – жаңыла-этишинин туюк мамилеси (КТС: 2010, 420).

2. Грамматикалык маанилеринин дал келүүсү да сөз варианттарын идентификациялоонун зарыл шарты болуп эсептелет. Лексикалык жана грамматикалык маанилери дал келгенде гана сөздүн варианттык формалары пайда болот.

3. Фонемалардын айырмалоочу белгилеринин жоюлуп кетүүсү жана күчтүү позициядагы фонеманын алмашуусу. Мисалы, *табыш=дабыш, пешене=бешене, алаңазарлык=алаңазарлык*,

бейона=бейоона, чайник=чайнек, кумара=кумура ж.б. Мындай учурларда фонемалар айырмалоочу функциясынан ажырап, фонологиялык карама-каршылыкка ээ болбой калышат. Жогорку мисалдарда **т-д, п-б, г-к, о-оо, а-у, э-и** тыбыштары айырмалоочу функциясынан ажыраган. Салыштыруу үчүн башка мисалдарды карап көрөлү: *адам-атам, парк-барк, гүл-кул, ор-оор, каймак-куймак, илим-элим-илем* ж.б. Бул учурларда жогорудагы фонемалар айырмалоочу функцияга да, фоноло-гиялык карама-каршылыкка да ээ экени ачык көрүнүп турат. Демек, тилдик бирдиктердин тыбыштык түзүлүшүндө айырмалоочу кызмат аткарган тыбыштар сөз варианттарында фонологиялык эмес мүнөзгө ээ болуп калышат.

Тыбыштык модификациялар берилген варианттын нормага карата карым-катышынын көрсөткүчү боло алат. Сөздөрдүн формалык жагындагы айырмачылыктарды, шайкеш келбеген формалык белгилерди туруктуу деп эсептөөгө болбойт; нормага карата карым-катыштар диахрондук планда өзгөрүүлөргө дуушар болушу мүмкүн.

Варианттардын маанилеринин бипбирдейлигинде формалык айырмачы-лыктар кээде стилистикалык айкашуу-чулук, позициялык жана башка өзгөчөлүктөр менен да байланыштуу болушу ыктымал. Мисалы, *тегерек=төгөрөк* варианттык катарында төгөрөк түгөйү *төгөрөктүн төрт бурчу* туруктуу конструкциясында айкашуу-чулук өзгөчөлүк менен байланыштуу колдонулат. Мында туруктуу айкаштын семантикасынын борбордук бөлүгү болгон *төрт* деген сөздүн фонетикалык түспөлүнө, тагыраак айтканда, бул сөздөгү «ө» үндүү тыбышына ылайык, регрессивдүү түрдө сингармониялашып, *төгөрөк* түгөйү колдонулат жана узустук мүнөзгө ээ болуп калган.

4. Бир эле сөздүн формалык модификацияларынын, варианттарынын тыбыштык айырмачылыктары чексиз болбойт. Сөздү жана анын маанисин кабылдап-түшүнүүнүн өзү кандайдыр бир чектин болушун талап кылат, ал чектен өтүп кеткенде формадагы айырмачылыктар варианттык бирдик-тердин маанилик (мазмундук) бир-дейлигин бузат да, ар башка сөздөр келип чыгат.

Формалык вариациялануунун чеги форманын өзү аркылуу гана аныкталышы мүмкүн. Сөздүн вариацияланышы белгилүү бир фонемалык жана кээде акцентологиялык чектерде ишке ашууга тийиш. Мындай чектөөлөр объективдүү жана зарыл мүнөзгө ээ, башкача айтканда, бир сөз катары кабылданган тилдик бирдиктердин формалык айырмачылыктары өтө чоң болбошу керек. Мындай шарттардын бузулушу өтө олуттуу формалык өзгөрүүлөргө, анын натыйжасында сөздүн бирдейлигинин бузулушуна алып келет. Ошондуктан сөздү таанып-билүү зарылдыгы варианттардын формалык түзүлүшүндөгү айырмачылыктарга чек коет. Позициялык жактан шартталбаган фонемалык дал келбестик, айырмачы-лыктар, негизинен, 2-3 фонемадан ашпоого тийиш. Типтүү болуп бир фонема аркылуу айырмалануу эсептелет. Эки жана андан ашык фонемалар аркылуу айырмалануу салыштырмалуу азыраак кездешет. Фонемалык курамдагы көбүрөөк айырмачылыктар башка тилдерден кирген сөздөр менен алардын кыргыз тилиндеги варианттарынын ортосунда орун алат: *кровать=керебет, восьмушка=ашмүшкө, старшина=старчын* ж.б.

5. Морфологиялык түзүлүштүн бирдейлик принциби. Сөздөрдүн вариацияланышынын морфологиялык чеги болуп салыштырылуучу бирдиктердин морфологиялык түзүлүшү менен морфологиялык курамынын бирдей болушу эсептелет. Морфо-логиялык түзүлүштүн бирдейлиги сөздүн ар бир вариантынын мааниге ээ морфемаларынын: уңгусу менен сөз жасоочу аффикстеринин дал келишин талап кылат. Формалык айырма-чылыктар сөздөгү морфемалардын тыбыштык өзгөчөлүктөрү менен гана байланыштуу. Бир морфеманы экинчисине, а түгүл, генетикалык жактан жакын, окшошуна алмаштыруу же морфемалардын ордун алмаштыруу сөздүн бирдейлигин бузат, ар башка сөздөрдүн жасалышына алып келет. Мисалы, *бейынсап-найынсап-ынсапсыз, таяке-акетай* ж.б.

Уңгу же аффикстин тыбыштык жактан өзгөрүүсү түрдүү фонетикалык себептерге байланыштуу болушу мүмкүн: үнсүздөрдүн ортосунда үндүүнүн пайда болушу, ассимиляция,

диссимилиация, сингармонизм, кээде аккомодация, башка тилдерден кирген сөздөрдүн кыргыз тилине фонетикалык жактан адаптациялануусу ж.б.

Сөз варианттарынын критерий-лерин, варианттарды идентификация-лоонун шарттары менен сөздөрдүн вариациялануу чектерин белгилеп көрсөтүүнүн негизинде, «сөз варианттары» терминин түшүнүү, биринчи кезекте, материалдык жана семантикалык негиздерге таянат деп айтууга болот. Бирок маанилик жана функционалдык бирдейликке көңүл буруп, форманы гана эсепке алуу, ошол эле учурда лексикалык жана грамматикалык маани-мазмунду, морфо-логиялык структураны көңүл сыртында калтыруу бул түшүнүктү объективдүү аныктоого кедерги тийгизет. Демек, «сөз варианттары» түшүнүгүнө тилдик бирдиктердин материалдык жана мазмундук жагынын бардык аспектилери бирдей эсепке алуу менен гана аныктама берүүгө болот.

Сөз варианттары – бир эле сөздүн лексикалык жана грамматикалык мааниси, морфологиялык-сөз жасоочу структурасы жагынан бирдей болгон, формалык (фонетикалык) жактан, башкача айтканда, формасынын курамы, тыбыштардын айтылышы, басымдын орду же бул белгилердин комбинациясы менен айырмаланган формалары.

Бул аныктаманын принциптерине таяна турган болсок, *эже-эжеке-эжей-эжекей, ата-атаке, коен-коенек, бала-балакай, китеп-китепче, бука-букачар* ж.б. катарларындагы маанилик дифференциялоого негиз берген субъективдүү баалоо формалары, тактап айтсак, эркелетүү, кичирейтүү маанисин туюндуруучу мүчөлөр жалганган *коенек, атаке, эжеке, балакай, китепче* ж.б. сөздөр сөздүн варианттары эмес, өз алдынча сөздөр (сөз формалары) катары каралат. Бул жерде *эжей-эжекей* (мугалим, окутуучуга карата айтылган) учурун гана варианттар, болгондой да түгөйлөрүнүн бири (*эжекей*) диалектилик факт болгон варианттуулук катары кароого болот. Же болбосо, лексика-семантикалык, грамматикалык маанилери бирдей болгону менен, морфологиялык структураларынын ар башка болушу *кызматчы (кызмат/чы) –кызматкер (кызмат/кер), флейтачы (флейта/чы) - флейтист (флейт/ист), почточу (почта/чы) – почтальон (почта/льон), жигиттик (жигит/лык) –жигитчилик (жигит/чылык), сына (сын/а) – сында (сын/ла)* сыяктуу түгөйлөрдү да варианттар деп эсептөөгө негиз бербейт.

Бирок жогорудагы аныктаманы абсолюттуу эмес, жумушчу аныктама катары кабыл алуу керек деп ойлойбуз. Себеби «сөз» деген түшүнүктүн өзүнүн чеги да кыймылдуу болуп, тил илиминин өнүгүшү менен жаңы көз караштар пайда болуп жатканын белгилей кетүү керек. Бул аныктама сөз варианттары категориясына кирүүчү басымдуу тилдик фактыларды мүнөздөй алат деп айтууга болот. Анткени варианттык катардын түгөйлөрү генетикалык бирдейлиги жана морфологиялык-сөз жасоочу структурасынын жалпы-лык/бирдейлиги менен мүнөздөлөт, башкача айтканда, сөз варианттарында генетикалык жана материалдык биримдик релеванттуу белги болуп саналат. Экинчиден, жогорудагы аныктама түшүнүктүн чегинин өтөт кеңейип, объектинин даана, так болбой кышынан, а гна эмес, жок боп кетишинен сактоого жардам берет деген пикирдебиз.

Адабияттар:

1. Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма. – М.: Наука, 1978.
2. Звегинцев В.А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М., 1968.
3. Карасаев Х., Карасаева А. Түгөйлүү сөздөр. – Фрунзе, 1971.
4. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М., 1974.
5. Кыргыз тилинин сөздүгү. – Бишкек: Avrasia press, 2010.
6. Рогожникова Р.П. Варианты слов в русском языке. – М.: Просвещение, 1966.
7. Рогожникова Р.П. Соотношение вариантов слова, однокоренных слов и синонимов. /– Китепче. Лексическая синонимия. –М., 1967.
8. Сейдакматов К. Кыргыз тилиндеги сөз маанисинин жана вариант-тарынын өнүгүшү. – Фрунзе: Илим, 1982.
9. Смирницкий А.И. К вопросу о слове (Проблема тождества слова). //Труды Института языкознания АН СССР. Т.4. 1954.
10. Смирницкий А.И. Значение слова. //Вопросы языкознания. -№12. -1955.
11. Филин Ф.П. О слове и вариантах слова. Кит. Морфологическая структура слова в языках различных типов. – М.-Л., 1963
12. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. - М.: Советская энциклопедия, 1965.
13. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. – Бишкек: Шам, 1999.